

**ДІАЛЕКТИКА ВЗАЄМОВІДНОСИН «Я»–«ІНШИЙ»–«ЧУЖИЙ»
У ПОЛІКУЛЬТУРНОМУ ДИСКУРСІ СУЧАСНОСТІ**

Досліджуються проблеми співіснування людей в сучасному глобальному світі в контексті актуальних дискурсів сучасності – полікультурності та мультикультуралізму, метою яких є подолати культурні суперечності у світі, допомогти людині включити іншого та чужого у свій життєвий світ, навчитись сприймати, чути, розуміти та співпереживати іншому-чужому, через нього відкриваючи й себе, поглиблюючи розуміння себе. Це є умовою нормального розвитку світу, в якому силові засоби, державні кордони та національні бар'єри не забезпечують від культурного протистояння, що часто доходить до своїх крайніх меж.

Ключові слова: інший, чужий, полікультурність, мультикультуралізм, глобалізація, комунікація, солідаризм, толерантність.

У філософському дискурсі поняття «Іншого» вже давно займає важливе місце. Визнаючи іншого, я вписую його у свій життєвий світ і згоджуюся на певні вияви його інакшості, тим самим претендуючи й на власну оригінальність, самотність, на право бути собою. Єдність багатьох самотностей передбачає необхідність загально визнаних правил співіснування – моральних, правових, через які свобода кожного вписувалась би у спільну єдність, не порушуючи її та не заперечуючи свободи інших. Через визнання іншого філософія розглядає історичний процес соціалізації людини, початковою умовою якого є прийняття загально визнаної системи цінностей та заборон, що надалі видозмінюється у систему моралі, релігійні, культурні, правові системи тощо. Ведеться дослідження кореляції моралі, політики, культури щодо феномену суспільства: яким чином кожне із зазначених явищ здатне впливати на суспільне життя людей, яким чином завдяки їх впливові досягається взаємодія та консенсус «Я» з «Іншим». І не просто з іншим, а з «Чужим». Останнє уточнення важливе з огляду на те, що під ім'ям іншого мається на увазі людина, що поділяє схожі з твоїми правила поведінки, норми моралі, культурні, релігійні цінності, належить до тієї ж національної або етнічної групи, що й ти. Тому діалог з іншим зав'язати значно простіше, аніж із чужим. Адже чужий – це той, хто мешкає десь поруч, але сповідує тією чи іншою мірою відмінні цінності, переконання, культурні орієнтири, навіть епістемологічні традиції.

Співіснування Я з іншим (чужим) в сучасних умовах глобального світу бачиться можливим на принципах мультикультуралізму або полікультурності. Принцип полікультурності передбачає пошук спроб знайдення єдиних витоків, джерел, спільних підстав для різних культур. Мультикультуралізм передбачає автономність та суверенність іншого та його культури, оскільки чуже не може бути зведене до свого як з епістемологічної, так і з моральної точки зору. Таким чином, мультикультуралізм означає визнання права іншого-чужого бути таким. Його інакшість має визнаватись через розвиток навичок толерантності, солідаризму (в артикуляції Ю. Хабермаса, К.-О. Апеля та ін.), нормування життя з позиції правди й справедливості. Прагненням мультикультуралізму є побудова моделі відносин між різними культурами, в якій їхня своєрідність не просто не зникала б, але й сприяла б взаємному збагаченню. Саме це, вочевидь, виявилось найбільш проблемним та критикованим місцем такої політики, її «ахіллесовою п'ятою», проте така політика видається одним з найімовірніших варіантів досягнення порозуміння у світі, що дедалі більше глобалізується. В будь-якому випадку, ізолюване існування гомогенної культури в сучасному світі, фактично, не можливе, тому проблема культурного співіснування є однією з онтологічних проблем сучасності.

Ю. Хабермас, відстоюючи позиції співіснування культур, бачить можливості для цього через поєднання раціональності, етики та свободи у феномені комунікативної дії, комунікації. Останню він розуміє, по-перше, як основу для моральної єдності – вступаючи в комунікацію з іншим, ми визнаємо його, як себе; по-друге, як зміцнення солідарності, що відбувається не внаслідок вияву якихось стихійних сил історії (спільна територія, мова, етнос і т.д.), а на раціональному прагненні досягнення необхідного справедливого балансу для спілкування – на мистецтві компромісу, стратегії домовленості. Йдеться по суті, про те, що домовленість зберігає

свою силу та вартість лише для певних конкретно визначених умов і щоразу повинна встановлюватись заново при зміні вихідних умов. Але і така домовленість цінна у світі, що за всю свою історію не спромігся на більше.

Оскільки досягнення єдності людства на основі принципів солідарності є справою доволі проблемною, то більш привабливим об'єднуючим началом бачиться не солідарність, а справедливість, якою Ю. Хабермас замінює ідею солідаризму, отже йдеться про справедливість у політико-правовій площині. Тоді як ліберали абсолютизують свободу та рішуче відкидають будь-яку рівність у суспільстві, відстоюючи т.зв. позицію негативної свободи: «Право є правилом, що чітко фіксує лінію, якою обмежується сфера, всередині якої життя та діяльність будь-якого індивіда вільні від будь-яких посягань» [4, с.68], комунітаристи прагнуть згуртувати людей в єдине ціле на підставі чуття солідарної справедливості, взаємного визнання, в результаті чого утворюється асоціація вільних і рівних носіїв права. Ліберали заперечують можливість будь-якої рівності для вільних людей та не вбачають можливості створити якусь уніфіковану систему цінностей, тому що вона заважатиме досягненню цілей та призведе до заміни природного порядку жорсткою владною організацією. Вони переконані, що рівень сучасного розвитку світу достатньо високий й не потребує владного регулювання. Тому повноваження влади слід обмежити виключно адміністративним застосуванням політичної влади для колективних цілей. Контроль за владою з боку громадян досягається через процедуру голосування, яка дозволяє сформулювати й висловити власну політичну волю. Питання ж структурування ринкового господарства, спілкування та приватної праці вирішуються виключно силами інститутів громадянського суспільства. Отже статус громадянина визначається мірою його суб'єктивних прав, які розуміються як негативні – закон визначає те, що заборонене, все інше – незаборонене – вважається дозволеним. Тому й зміст прав не визначається політично – вони спираються на життєві цінності, що перебувають осторонь сфери політики.

Солідаризм відстоює іншу політико-правову позицію: права громадян фіксують позитивні свободи, що гарантують участь у політичному житті, а тому права мають політичний зміст й реалізуються лише в межах певного спільного правопорядку. Права індивіда виступають обмеженням пануючої політичної волі, а метою політики має бути узгодження умов та звичаїв народу з демократичними традиціями. Формування політичної волі здійснюється за зразком діалогу, а не ринку, що засвідчує більш глибоке розуміння сутності суспільної єдності. З іншого боку, ідентичність на підставі спільності традицій та норм, складаючи важливу основу політики, може через це загальмувати або й унеможливити залучення іншого-чужого. Адже суспільство часто демонструє свою нетерпимість до іншого, хоча саме інший є для суспільства умовою його власного самовизначення. Тому регулювання подібного роду конфліктів потребує політичних засобів. Ю. Хабермас в контексті цього відстоює деліберативну позицію, спрямовану на соціальне співробітництво, готовність раціонально вирішувати проблемні ситуації, вільний обмін думками й відстоювання власних позицій, серед яких обираються ті, що проходять перевірку на суспільному форумі й отримали громадську підтримку. Деліберативність, за Ю. Хабермасом, означає утворення суспільства не лише на основі етичної злагоди, але й за рахунок врівноваження інтересів та справедливого узгодження результатів.

Ліберали ж вказують на свободу як на нейтральну та достатньо універсальну основу життєдіяльності сучасного мультикультурного соціуму. Єдність у такому соціальному проекті може досягатися за рахунок спільності позицій поза площиною аксіологічного – адже в різних культурах різні цінності. Спільною фундаментальною основою для єдності ліберали, зокрема Д. Ролз, називають поняття чесності, позбавлене прямих моральних та релігійних конотацій, вважаючи, що саме чесність може стати солідаризуючою основою для суспільства. Однак Ю. Хабермас зазначає епістемологічний характер даного поняття, його залежність від культурної традиції: різні народи, різні культури мають різне розуміння істини, знання. Навіть розуміння фундаментальних основ буття несе на собі печатку певного культурного коду. Тому для Ю. Хабермаса вихідним тут є поняття розумності, яке він прагне позбавити моральних та інструментальних характеристик, апелюючи до теорії комунікативної дії, згідно якої індивідуальна свобода втілюється у праві індивіда мати, висловлювати та захищати власні інтереси. Через це мораль набуває значення певної специфічної мовної гри, що виконує функцію зв'язку автономних індивідів на основі інтерсуб'єктивних правил та норм й слугує для зняття конфліктів на рівні дискурсу. Йдеться, таким чином, про певну «етику дискурсу», в якому мова набуває культурно-етичних характеристик.

До схожих інтерпретацій лінгвістичних проблем звертаються й постмодерністи. Зокрема, у філософії Р. Рорті відбувається переведення моральної проблематики у мовну площину. Відмовляючись від епістемологічного обґрунтування ліберального проекту, він доповнює його естетичними практиками, які протиставляє етичним. Завдяки переведенню моральної проблеми в мовну площину різноманітні етичні позиції стають різними способами описування світу. Через це моральність ототожнюється з рідною мовою: «Ми можемо зберегти термін «мораль», припинивши вважати її голосом божої половини всередині нас, а замість того вважати її нашим власним голосом, як членів суспільства, які розмовляють однією мовою». [2, с. 90] Р. Рорті наполягає на недоказовості різних моральних позицій, тому пропонує перевести їх з етичної площини в естетичну, де їх можна оцінювати у критеріях поезії, літератури як стилістику життя, мистецтво співіснування та, з іншого боку, як форму самореалізації індивіда. Ще одним плідним наслідком переведення етичної проблематики у сферу естетичного стає у Р. Рорті здатність мистецтва розкривати розриви та прірви буття – його протиріччя, антагоністичнізм – без прагнення їх об'єднати, систематизувати, як це властиво філософії та науці. Мистецтво підкреслює ці прірви, вимагаючи для них права на існування, відкриваючи нові форми співіснування, тим самим пом'якшуючи старі суперечності. Естетичний проект навчає співпереживати – без присилування, поза вимогами закону. Апелюючи до емоційної сфери, він здатен зближати людей. Й таким чином етичний проект знаходить своє втілення не у моральній проповіді, а у мистецтві. Хоча й тут існують контр-доводи щодо культурних відмінностей, які зумовлюють й відмінності у емоційних переживаннях. Слід зважати й на те, що апеляція до емоційної сфери людини зовсім не гарантує конструктивний характер емоцій і почуттів. Сильні людські емоції мають еґоїстичний характер, й тому виступають формою підкорення іншого. З огляду на це найціннішим емоційно-психологічним станом людини для побудови полікультурного суспільства слід визнати її терплячість. «Мужність та терплячість потрібні для того, аби виносити важкість Іншого». [1, с.20] Мужність та терплячість не являються продуктами філософської рефлексії, а є продуктами дорефлексивного досвіду життя.

Ю. Хабермас же з позиції раціоналізму пропонує синтетичну ідею поєднання лібералізму та консервативності в солідаристській концепції держави, яка долає національні обмеження й завдяки силі комунікації встановлює справедливий баланс різнорідних та різноспрямованих інтересів полікультурного суспільства. Адже національна держава, виконавши важливу місію забезпечення інтегративної солідарності людей в суспільстві, яке втратило християнські норми як фундаментальні цінності буття, в сучасному світі вже не достатньо результативно відповідає новим викликам історії. Існування сучасного світу визначається вже не стільки політичними, скільки економічними та інформаційними чинниками й структурами. Національні держави здатні забезпечити процес перемовин, діалогу у політичній площині, однак сучасний світ з його транснаціональними корпораціями, світовими інформаційними мережами тощо вже зовсім не завжди підлягає політичному контролю з боку національних держав. Більш того, можна вести мову про підриг певних фундаментальних підвалин існування національної держави у світі, що став глобальним. Місія, яка була покладена на національну державу, це – захист суверенітету та внутрішнього правопорядку, створення національної та політичної єдності. Її досягненням в умовах демократії стало розмежування інститутів держави та громадянського суспільства. Однак, національна держава породила й такий суперечливий феномен як націоналізм та його крайній прояв – нацизм, що внесли ряд проблемних моментів у процес солідаризації суспільства, ввівши опозицію народ-людство та необхідність законодавчого врегулювання на рівні позитивного права проблем народного суверенітету, національного самовизначення тощо.

Солідаристи для врегулювання цих проблем звертаються до практики формування суспільної думки шляхом домовленостей, компромісів, публічних дискурсів, спрямованих на раціональну прийнятність правил у світлі спільних інтересів і ціннісних орієнтирів. Суб'єкти права – не просто самостійні особи чи солідарні частинки цілого – народу, але й індивіди, які в процесі комунікації досягли морального визнання одним одного, чим забезпечили соціальну інтеграцію автономних індивідів. Умовою досягнення такого комунікативного порозуміння постає демократія. Однак, на практиці демократія виявляє й свій дезінтегративний потенціал: як правило демократичний процес, що здійснюється більшою нацією стосовно меншої, руйнує її культурну ідентичність. А відображена у праві, вона здатна радикально вплинути на особистий спосіб життя, підвалини сім'ї, шлюбу, виховання дітей, освіти, мову спілкування тощо. Тому що в полікультурних суспільствах врегулювання цих питань не можливе без, нехай прихованого, але насильства. Як зазначає Ю. Хабермас, у концепції мультикультурності «меншини шукають

захисту від власних урядів. Проте ця дискримінація – в межах легітимної в цілому правової держави – набуває більш тонкої форми майоризації за рахунок сплавлення культури більшості із загальною політичною культурою». [3, с. 49]

Одним з оптимальних способів розв'язання проблеми є звернення до теми формування правосвідомості у вигляді спільної політичної культури, яка б не нав'язувала меншості традиції, цінності й права більшої нації, а сприяла б формуванню правил участі усіх у розв'язанні подібних проблем та відстоюванні власних інтересів. Іншими словами, члени мультикультурної спільноти мають користуватися спільною політичною мовою, щоб почути та зрозуміти один одного. Це правило носить статус принципу політики мультикультуралізму. В цьому заслуга теорії комунікативної дії, адже принциповим моментом її є не розмежування, а зближення сфер етики, політики та юриспруденції шляхом їх раціоналізації. До неї апелює Ю. Хабермас, відстоюючи ту ідею, що хоча право й ґрунтується на моралі, однак не тотожне їй, і сучасний світ потребує вагомості й достатньої політичної сили міжнародного рівня й статусу для вирішення правових колізій на рівні міжнародного громадянства, для гарантування загальнолюдських цінностей та прав. Ю. Хабермас тим самим реабілітує політичне, переводячи проблему Іншого саме у політичну площину, яка наділена необхідним інструментарієм та засобами для її практичного вирішення. Шлях же вирішення бачиться таким, що складається з двох етапів: по-перше, політичне реальне визнання Іншого; по-друге, включеність Іншого в життя, яка досягається у площині раціональної комунікації.

В сучасному світі абсолютизується ідея свободи як основи соціальних відносин між людьми, і обґрунтування ідеї лібералізму бачиться найбільш адекватним через культурно-антропологічний підхід. Адже втрачено онтологічний статус християнських цінностей та практик, які спонукали людей до порядку, милосердя та співчуття ближньому та компенсували формальний характер позитивного права. Лібералізм, позбавлений цього підґрунтя, є по суті своєї імморальним, тому що свобода не має цінності сама по собі, вона є засобом для досягнення або реалізації чогось, що має ціннісну (моральну чи матеріальну) вартість, завдяки чому оцінюється й свобода. Свобода ліберального суспільства не заперечує його безсердечності, прагматизму, відсутності співчуття, моральної солідарності, тому такому суспільству загрожує деградація. Опертя на ринок сприяє формуванню в межах ліберального соціуму космополітичної ідеології як його світоглядної основи, що знаходить відображення в сучасному феномені глобалізму. Б. Марков вказує на парадокс сучасності, коли гуманізм та мораль набувають репресивного характеру, виявляючи амбівалентний та опозиційний характер прав сучасної людини як громадянина світу та як належної до певної культури, нації або держави: «Права людини, яка визначається як європеєць з її набором цінностей, ущемляють права місцевих культур, що спираються на власні традиції та норми моральності, які завжди доповнювали «загальнолюдську» мораль. Остання забезпечувала спілкування з чужими та гарантувала необхідний ступінь толерантності. Виникає питання: чи достатньо цих всезагальних і формальних вимог ввічливості по відношенню до чужого для регулювання стосунків серед своїх?». [3, с.40]

Йдеться про те, що глобалізація внесла додаткові проблемні моменти у питання правозабезпечення, зокрема, встановлення необхідного балансу між правами та вимогами різного рівня для представників різних культурних спільнот. Важливість дотримання паритету у співвідношенні сил висловлював російський історик М.Данилевський, для якого рівновага сил між Європою та Росією була умовою та запорукою їхнього взаємного визнання. В свою чергу Ж. Дерріда констатує «войовничість європоцентристського дискурсу», який категорично не визнає Іншого, й нетерпимість якого стала наслідком культу раціональності в Європі. В цій позиції Ж. Дерріда опонує Ю. Хабермасу з його раціоналізмом, пропонуючи для паритету вивести стихійні дораціональні форми життя, активізувати неусвідомлювані життєві сили, відкрити розум до Іншого, щоб відкрити Іншого всередині свого. Це забезпечить життя новими імпульсами, новими можливостями, дозволить вибачити Іншому його інакшість та зав'язати з ним дружні стосунки.

Література:

1. Марков Б.В. В поисках другого // Хабермас Ю. Вовлечение другого. Очерки политической теории. – СПб.: Наука, 2001. – 417 с.
2. Рорти Р. Случайность, ирония, солидарность. – М., 1996.
3. Хабермас Ю. Вовлечение другого. Очерки политической теории. – СПб.: Наука, 2001. – 417 с.
4. Хайек Ф. Познание, конкуренция и свобода. – СПб., 1999.

В.П.Культенко. Диалектика взаимоотношений «Я»-«Другой»-«Чужой» в современном поликультурном дискурсе. *Исследуются проблемы сосуществования людей в современном глобальном мире в контексте актуальных дискурсов современности – поликультурности и мультикультурализма, целью которых является преодолеть культурные противоречия в мире, помочь человеку включить другого и чужого в свой жизненный мир, научиться воспринимать, слышать, понимать и сопереживать другому-чужому, через него открывая и себя, углубляя понимание себя. Это является условием нормального развития мира, в котором силовые репрессивные средства, государственные границы и национальные барьеры не ограждают от культурного противостояния, часто доходящего до своих крайних пределов.*

Ключевые слова: другой, чужой, поликультурность, мультикультурализм, глобализация, коммуникация, солидаризм, толерантность.

V. Kultenko. *Dialectic of relations «I»-«Other»-«Alien» in Modern polyculturals discourse. In this article the author investigates the problems of humans' coexistence in the modern global world in the context of such actual discourses of modernity as polyculture and multicultural which aim is to defeat the cultural rivalries in the world, to help human with integration of other, alien things in its own life, to help with learning to realize, hear, understand other people. This is a condition of normal world development where military actions, state borders do not provide the isolations from cultural conflict, which often reaches to its extreme borders. With help of integration of others in your own life, the formation of such generally agreed rules of coexistence as moral and legal occurs. These moral and legal rules help to integrate each others freedom into the general unity, without violation of others' liberty. Acceptance of other is possible with help of dialogue also with help of irrational ways of understanding such as religious belief, emotional affection, art, muscularity etc. This article also deals with philosophic positions of representatives of different streams, studies, philosophic traditions considering the solvation of the given problems, among other things article analyzes and compares positions of devotees of liberalism, comunitarism, solidarism ideology, each of those proposes system of fundamental values, which must be put into the base of social understanding, achievement of necessary balance of powers and interests in polycultural social environment.*

Key words: other, alien, polyculture, multicultural, globalization, communication, solidarism, tolerance.

